

СИМВОЛІКА РОСЛИН В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНОПІСЕННІЙ ТВОРЧОСТІ

Людина, проживаючи на землі, має найтісніший зв'язок з фізичним світом, до якого належить половиною свого дуального буття. Існування кожного народу зумовлюється місцевістю та якостями навколишньої природи. Тому в народних піснях видно природу тих країн, де народ жив, з них можна дізнатись, якою мірою він був у зв'язку з природою і які форми приймало людське співчуття до природи. І північ, і південь, і вершини гір, і всі витвори різних кліматів змальовуються в народних піснях.

Але одними тільки зображеннями не обмежується все поняття народу про природу. Кожне явище в ній не випадкове, а має свій закон, що відкривається духом... В людині є потаємне око, яке бачить, що навіть груба матерія має зв'язок з духовним творінням, і потаємний голос, який вказує, в чому полягає цей зв'язок. Таке розуміння духовного в тілесному і складає основу всього прекрасного в мистецтві, воно є ознакою гармонії і любові, яка існує між творцем та його творінням. Людина здатна любити тільки дух, тілесне саме по собі недоступне її серцю.

На цій властивості людської природи народ – мало того, що вносить у свої твори образи фізичної природи, – він оживляє її, природа отримує в його очах розумне буття. Таким чином предмет тілесний, який входить у твір народної поезії, отримує в ній духовне значення, яке виявляється у формі застосування до побуту морального творіння або моральної сутності: це називається в широкому значенні символом [19, 58-59].

Безперечно, нівелювання символікою – це нівелювання собою і навколишнім світом. Адже кожен з нас прагне досягти гармонії з природою, відчутти себе частиною її величності та неосяжності; зрозуміти значення архаїчності генези свого етносу, якому належать найдавніші і найбагатші системи традиційної культури.

У цій статті на матеріалі окремих фольклорних творів, зафіксованих у польових дослідженнях історичної Уманщини, ми розглянемо тільки систему рослинної символіки.

Теоретичним підґрунтям для статті слугують праці Митрополита Іларіона “Дохристиянські вірування українського народу” та Миколи Костомарова “Слов'янська міфологія”. Зібраний нами польовий матеріал дає змогу розширити коло символів, які визначаються цими дослідниками за використовуваними в усній словесності рослинними символами.

Так, митрополит Іларіон характеризує калину як символ дорослості дівчини або повносілої жінки взагалі, тому червона калина часта у весільному ритуалі, де вона означає дівочу чистоту [20]:

Гнися, калинонько, гнися,
Дівчинонько не журися,
З калинового цвіту
Вибирай собі квітку.
Вибирай собі другу.
З калинового плетю –

Вибирай собі третю.
З калинового мосту –
Вибирай собі шосту.
З калинового лому –
Вибирай собі сьому [13].

У цій же пісні йдеться про барвінок, який є символом першого кохання та чистого шлюбу [20]: З хрещатого барвінку / Вибирай собі дівку [13].

За М.Костомаровим, віночок з хрещатого барвінку – необхідний атрибут весілля [19]. Наречена носить його як свою відмінність, поки не замінить на “муслиновий рубочок”.

Марія Чумарна характеризує калину як “образ всевидючого і магічного дерева, ніби задивленого у два виміри Буття на межі пересікання вічного безконечника ниткою білого світу, калина символізує саму дуальну сутність людської Долі: як народження і смерті, шлюбу і розлуки, повноти буття і потойбічного світіння пам’яті” [21, 52].

У народній приказці мовиться: “Людина тричі дивна буває: коли народиться, жениться і вмирає.” І в усіх тих “точках” [21, 57] дотикання з вічністю (а одруження в народній традиції розглядається саме як дуальний обряд помирання в одній іпостасі і народження в іншій) українця вінчає цвіт калини.

У весільній пісні співається про ламання цвіту калини, який символізує шлюб, зміну долі:

Пішла Таля з хати,
Цвіт – калину обривати...
Цвіт – калину ламає

До личенька рівняє...
Як з калиноньки роса –
Так впаде з тебе краса [9].

Калиновий цвіт, як і вінок, символізує цноту і чистоту дівчини: “зламати” його може тільки сама дівчина, зробивши вибір пари. Зразки “ламання” калини говорять про порушення законів честі, зневаження чистоти взаємин як між людьми, так і між людиною та природою, котра незаймана, як наречена. Дослідники характеризують калину як свічу найвищого світла – вічного зв’язку душі з білим світом, з пам’яткою роду [21, 52]; поховальне дерево, пам’ятник могил [19, 58-59]; символ крові взагалі, а також крові військової і війни, тому й стала калина їх символом [20]:

Звелів собі козаченько
Викопать могилу,
А на неї посадити
Червону калину.

Будуть пташки прилітати
Калиноньку їсти,
Будуть мені з України
Приносити вісті [7].

У цьому тексті калина виступає як символ України взагалі.

Дуже поширеною в народних піснях Уманщини є верба – символ журби у багатьох землях, вона ж – символ журної вдовиці [20]:

А в городі верба рясна,

Вона красна та вродлива,

Там стояла дівка красна,

Нема того, що любила [14].

Верба – Боже дерево, символ Світового дерева та надзвичайної життєвої сили, бо має здатність розвиватися без коріння. Протиставляється сосні та дубу, які не завжди можуть витримати бурю; вербові ж гілки завдяки своїй гнучкості залишаються цілими... За повір'ями, з ростом посаженої своїми руками галузочки верби росте і сила людини. Біля верб люблять селитися добрі духи вод, опікуни людського роду [1].

На Уманщині тиждень перед Великоднем називають Вербним, або Вербичем. На Вербича вербу освячують у церкві, а після того несуть додому і б'ють нею хатніх, в першу чергу тих, хто ще спить, при цьому примовляють:

Не я б'ю – верба б'є.
За тиждень Великдень...
Будь великий як верба... [5].

Нерідко вербі приписували і недобрі властивості, зв'язок з нечистою силою та інше... Стару вербу практично скрізь вважали проклятим деревом [22, 160-162]. З верби зробили цвяхи для Христа, і вона стягла на себе незадоволення, тому завжди росте невибагливо, а в її вітах може ховатися й нечиста сила [20].

У весільній обрядовості зафіксовано образ верби і з гумористичним значенням:

А в нашого свата
З верби – лози хата,

Боїться пустити,
Щоб не розвалити [11].

Часто трапляється на Уманщині в народних піснях береза. Нами зафіксовано старовинну пісню-щедрівку, де береза виступає як праобраз Світового дерева, що має золоту кору:

Стояла береза тонка да висока.
Щедрий вечір, добрий вечір.
А на тій березі золота кора.
Щедрий вечір, добрий вечір.

Та прийшла до неї діва Марія.
Щедрий вечір, добрий вечір.
Та позбирала золоту кору.
Щедрий вечір, добрий вечір [18].

Береза – це і символ чистоти, світла, родючості, дівочої ніжності [1].

У селі Дубова Уманського району, коли “води́ли Ку́ща”, або, як кажуть в селі, “Діди”, то співали:

Ой ми були у великому лісі,
Нарядили Ку́ща із зеленого клена,
Ваша хата стоїть при дорозі –
Нарядили Ку́щу з білої берьози [16].

Клен – дерево, яке використовували в обрядах календарного циклу і в народній медицині. Вважали, що клен приносить щастя, його називали добрим, святим: у нього не вдаряє грім, на ньому з’являється Богородиця. У Духів день носив на собі гілки з клена головний ряджений в обрядах “водіння Куща” та “водіння тополі” [1].

Рожа, як символ дівочої чистоти [20], оспівується як в родинно-побутових, так і в родинно-обрядових піснях. Найчастіше вона служить для порівняння, властивого народній пісні:

– Нащо ж тобі, дитя моє, полуцвітов цвіт,
Що ти сама як калина, як рожевий квіт? [18].

Також широко побутує пісня “Ой вирву я з рожі квітку”, де рожа, пущена за водою, є вісткою матері про доччине життя [2, 126]. Марія Чумарна говорить, що рожа в цій пісні означає, що не кожне парування збереже той дивний цвіт краси [21]:

Вийшла мати воду брати
Та й квітку спіймала.
Квітко ж моя, рожевая,

Чого ти зів’яла?
Донько ж моя, одиниця,
Навіки пропала [8].

У весільній пісні дозрілість рожі означає зрілість нареченої:

Перед порогом висока гора,
На тій горі рожа зацвіла.
На рожі насіння –
Просимо вас на весілля [8].

Поряд з ружею (рожею) в народних піснях оспівується рута:

Собі хлопчину принадила.
А дала йому принадохку –
З чорного шовку китайочку,
З чорного шовку, з яркої рути,

Ой щоб діждала за ним бути.
Ой щоб діждала ізносити,
Ще й на весілля запросити [17].

Рута – “щоб любилися, цілувалися”, взагалі це дівоча рослина [20].

Порівняння хлопця з барвінком як символом першого кохання та дівчини з рутою є вічною темою в петрівчаних піснях:

Чом ти, барвінку, не стелишся?
Чом ти, Андрію, не женишся?
– Я ще зелений – постелюся.
Я ще молодий – оженюся.

– Чом ти, руто-м’ято, вгору не йдеш?
Чом ти, Оксано, заміж не йдеш?
– Я зелененька – вгору піду,
Я молоденька – заміж вийду [9].

Рута як символ незайманості і строгості поведінки виступає і в такій пісні [19]:

... Ой встань, устань, моя матінко,

Ой встань, устань, моя донечко, раніше,

Та поливай руту-м'яту частенько.

Та поливай руту-м'яту частіше [11].

У багатьох народних піснях засвідчено образ явора – найбільш поширеного в Україні виду клена, який вважається символом смутку [1]. Дівчина розмовляє з явором та ділиться своїм горем:

Прийшла Таля з села
Смутна, невесела.
По подвір'ячку ходить,
До явора говорить:
– Ой явору, явороньку

Розвивайся зелененько,
Розвесели моє серденько,
Бо воно засмучене,
Відколи заручене [4].

Тополя як символ жіночої долі [1] займає значне місце в народній пісні:

Ой у полі, на горбочку,
Де нескошена трава,
Там стояло дві тополі,
Похилилася одна.

Ой у полі, на горбочку,
Де нескошена трава,
Там стояло дві дівчини,
Гірко плакала одна [15].

Дуб служить символом чоловіка, мужності, сили, міцності:

...Я ж думала, то дуб зелененький,
Аж то стояв козак молоденький [8].

Черешня виступає символом міцного шлюбу:

А в городі черешенька,
За городом – дві,
Зацвіли білим цвітом обидві.
А той цвіточок – надвоє,

Хороші молодята обоє.
А той цвіточок – білий цвіт,
Хороші молодята на весь світ [6].

Виняткового значення в обрядових народних піснях набувають злакові рослини:

А ми коровай місили,
Господа Бога просили:
– Ой дай же, Боже, мирне літо,

Щоб родило жито.
Ой роди, Боже, ще й овес,
Щоб з'їхався рід увесь [12].

Хліб з глибокої давнини у великій повазі. Хліб – символ розмноження, тому він відіграє велику роль на весіллі. Весільний коровай – весільна жертва Богові:

Стелися, хмельнюку, на ліску,
Родися, пшениченьок, на піску,
Густа, буйная на ниві,

Частії снопочки на жниві,
Да високії стоги на гумні,
Вищий наш коровай на столі [13].

У межах цієї статті ми дуже коротко розглянули й узагальнили символіку та значення окремих рослин у народних піснях історичної Уманщини. Не дивлячись на те, що нині ці пісні не мають суто утилітарно-

практичного призначення, символіка й по сьогодні відіграє важливу роль у народній пісні.

Список використаних джерел

1. Войтович В. Українська міфологія. – Київ, 2002.
2. Галайчук В. Рослинна символіка в народних піснях (на польових матеріалах з Київського Полісся) // Народознавчі зошити. – 1996. – №2. – С.126.
3. Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 2001. – 576с.
4. Зап. 12 липня 2001 р. в с.Дубова Уманського р-ну від Поліщук Валентини Юрїївни, 1927 р.н.
5. Зап. 16 липня 2001 р. в с.Рогова Уманського р-ну від Уманчик Євгенії Миколаївни, 1938 р.н.
6. Зап. 17 червня 2002 в с.Яроватка Уманського р-ну від Поштарук Олени Степанівни, 1936 р.н.
7. Зап. 2 липня 2001 р. в с.Затишок Уманського р-ну від Томенко Наталії Артемівни, 1924 р.н.
8. Зап. 21 червня 2001 р. в с.Кочубіївка Уманського р-ну від Щербачук Марії Петрівни, 1940 р.н.
9. Зап. 27 червня 2001 р. в с.Затишок Уманського р-ну від Джмолихи Олени Федорівни, 1927 р.н.
10. Зап. 29 червня 2002 р. в с.Іванівка Уманського р-ну від Омельчук Наталії Петрівни, 1923 р.н.
11. Зап. 3 липня 2000 р. в с.Берестівець Уманського р-ну від Байди Івана Ясоновича, 1914 р.н.
12. Зап. 4 серпня 2002 р. в с.Сарни Монастирищенського р-ну від Кулик Зінаїди Дем’янівни, 1938 р.н.
13. Зап. 5 липня 2001 р. в с.Берестівець Уманського р-ну від Погрібняк Галини Василівни, 1940 р.н.
14. Зап. 6 липня 2002 р. в с.Бачкурине Монастирищенського р-ну від Шандри Марії Федорівни, 1931 р.н.
15. Зап. 9 липня 2001 р. в с.Дзензелівка від Корольчук Катерини Дмитрівни, 1922 р.н.
16. Зап. 22 червня 2001 р. в с.Дубова Уманського р-ну від Коваль Ганни Єрмолаївни, 1932 р.н.
17. Записано 5 липня 2002 р. в селі Бачкурине Монастирищенського району від Регенд Ганни Юхимівни, 1930 р.н.
18. Записано 5 липня 2002 р. в селі Бачкурине Монастирищенського району від Шандри Марії Федорівни, 1931 р.н.
19. Костомаров М.І. Слов’янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – С.58-59.
20. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965.

21.Чумарна М. З початку світу – Львів: Приватна авторська школа Марії Чумарної, 1996.

22.Шапарова Н.С. Краткая энциклопедия славянской мифологии. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Русские словари», 2001. – С. 160-162.